

Јован Бојовић

ШКОЛЕ НА ОКУПИРАНОЈ ТЕРИТОРИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ 1941 — 1944. ГОДИНЕ

Структура школства у Црној Гори прије окупације била је једнообразна. Осим основних, три школа чиниле су непотпуне (четвороразредне) и потпуне (осморазредне) гимназије. Биле су свега четири средње стручне школе. Како у Црној Гори није било неких већих привредних предузећа у којима би се запошљавала сувишна радна снага, а сељачки посјед био је веома ситан, тако да није могао обезбиједити ни најскромнији живот једном домаћинству, то су родитељи улагали максимум напора да школују своју дјецу. По завршеној основној школи они су већином слали дјецу у гимназију, иако су знали да јој послје те завршене школе не обезбјеђују материјалну егзистенцију, уколико не би наставила школовање. Већина ђака била је са села, па су и њихови материјални издаци били много већи него оних из града. Држава није обезбјеђивала никакву материјалну помоћ сиромашним ђацима. Међутим, без обзира на све тешкоће на које су наилазили ђачки родитељи у школовању своје дјеце, број ђака је из године у годину растао. Једнообразни систем школства и дугогодишње школовање доводило је ионако сиромашне родитеље до крајње материјалне исцрпености.

Комунистичка партија у Црној Гори постепено је јачала свој политички утицај и међу средњошколском омладином преко ђака — чланова Партије и Скоја. Непосредно уочи окупације, у свим средњим школама постојали су скојевски активни, који су различитим облицима политичког рада са ђацима организовано спроводили линију КПЈ. Број организоване средњошколске омладине био је велики, док је утицај осталих политичких групација у школама био незнатан. То се испољавало у непрекидној револуционарној активности средњошколске омладине и на окупираној територији за вријеме италијанско-њемачке окупације Црне Горе.

I

ЗАВРШЕТАК ШКОЛСКЕ 1940/41. Г.

По наређењу Министарства просвјете, Просвјетно одјељење Зетске бановине телеграфски је обавијестило 31. марта 1941. го-

дине све школе на подручној му територији да обуставе рад до даљег наређења.¹ Истог дана престала је настава у свим школама. Према овом наређењу наставно особље није се смјело удаљавати из мјеста школа. Кад су школе престале да раде, већина школских зграда по градовима дата је на употребу војним властима за смјештај њихових магацина. Неке од школских зграда уређене су за смјештај рањеника, пошто се очекивао напад на Југославију. Један број ђака из старијих разреда средњих школа показао је спремност да добровољно иде у рат и да брани земљу од нападача. У том циљу они су са осталим патриотским елементима, под руководством чланова Комунистичке партије Југославије, тражили оружје од дотичних војних команди. Међутим, власти им то нијесу дозволиле, па су се ти ђаци, кад је нападнута Југославија (6. IV 1941), ставили у службу цивилне заштите по градовима.²

Послије капитулације (17. IV 1941) Краљевине Југославије, њемачке и италијанске војне снаге окупирале су Црну Гору. Већ првих дана окупације готово све школске зграде по градовима служиле су за смјештај окупаторске војске, па су због тога многе оштећене. Као илустрацију тога наводимо ове примјере: у никшићкој гимназији уништен је читав школски намјештај и збирке учила, школска архива и библиотека. У извјештају директора гимназије од 26. VIII 1941. о стању зграде каже се: „...понето је све што се могло понети, ако коме објекти појединих научних збирки нису били потребни, а он их је нарочито лупао.“³

Један савременик тих догађаја овако описује стање школског инвентара беранске (иванградске) гимназије: „По дворишту су разбацани комади школских табла, клупа, поцијепаних мапа, поломљене епрувете и други предмети школских кабинета, слике, дневници, свеске писмених задаћа, ђачке књижице и са тим многе ђачке радости“.⁴

Слично је било и са осталим школоким зградама у којима је била окупаторска војска.

Одмах послје окупације Црне Горе, представници црногорских сепаратиста образовали су такозвани „Привремени административни комитет“. Он је 23. априла телефонски обавијестио

¹ Архива основне школе „Милан Вуковић“ у Херцег-Новом, Телеграм.

² Види о томе опширније: Војко С. Мартиновић, Из живота скојевске организације Цетињске гимназије, Споменница Цетињске гимназије 1881—1961, Цетиње 1962, стр. 165.

³ Архив гимназије „Стојан Церовић“ у Никшићу, акт бр. 886/26, VIII 1941 (У даљем тексту, А. г. Никшић. Наводимо број дјеловодног протокола и датум). Захваљујући савјесности секретара гимназије Мата Бацковића, сачуване су главне уписнице свих генерација ученика, записници сједница наставничког вијећа и друге важне књиге. Исто тако он је сачувао архиву гимназије из периода окупације. Послије ослобођења сачувану архиву предао је управи гимназије гдје се и данас чува.

⁴ Архив Историјског института — Титоград, бр. 11313 VIII 1 и-5. (у даљем тексту АИИ) Мемоарска грађа.

среска начелства да позову све наставно особље „да без икаквог одлагања наставе рад у свим школама“.⁵ Среска начелства су о овоме обавијестила надлежне органе школа, али оне нијесу отпочеле рад. Свега 2 дана касније (25. IV), Комитет је и писмено издао наређење директорима и управитељима школа да отпочну рад. Ово је био њихов први покушај да иступе као наредбодавни орган. Наравно, то нијесу урадили без сагласности окупаторских власти. У извршење наређења су сумњали, па су тражили од надлежних школских органа да их хитно обавијесте да ли су школе почеле да раде.⁶

Трећег маја 1941. године одржана је сједница наставничког вијећа подгоричке гимназије у згради бившег Државног тужилаштва на којој је било присутно 18 наставника и директор. На сједници је констатовано да се рад школе не може наставити.⁷ Исти је случај био и са осталим школама. Међутим, и поред другог наређења, школе нијесу могле наставити рад. Разлози за то били су оправдани: 1) школе нијесу имале својих просторија, јер је у њима становала окупаторска војска; 2) већина ђака била је са села и није могла обезбиједити смјештај и исхрану у мјесту школе; 3) владало је неповјерење према сепаратистичком позиву и страх од окупатора.

Када је образован Цивилни комесаријат за Црну Гору, са сједиштем на Цетињу, при њему је образовано Просвјетно одјељење.⁸ Шеф тог одјељења био је Италијан, а остали његови службеници били су ранији чиновници Просвјетног одјељења Зетске бановине.

Пошто школе нијесу наставиле рад по наређењима „Привременог административног комитета“, то је цивилни комесар издао наредбу (12. V 1941) свим просвјетним установама на окупираној територији да школе наставе рад. Како су школске зграде и даље биле заузете за војне потребе, наређено је да се рад настави само у IV-тим и VIII-им разредима гимназије, V-ом разреду Учитељске школе и завршном разреду забавиљског течаја. У овим разредима настава се имала завршити 31. маја 1941. г. У наредби је предвиђено да се у свим школама обаве испити (разредни по чл. 52. и 54. Закона о школама, поправни за ученике IV и VIII разреда гимназије, допунски и приватни) у времену од 1. до 10. јуна; да се виши и нижи течајни испити, као и завршни испити у грађанским школама, обаве у времену од 10. до 28. јуна; да се ученицима осталих разреда у којима не би отпочео редован рад

⁵ АИИ, бр. 9231 V и—6 (1941).

⁶ Архив Црне Горе, Просвјетно одјељење Цивилног комесаријата Црне Горе. Грађа није регистрована (1941) (у даљем тексту АЦГ, П. О.).

⁷ Књига записника наставничког вијећа за школску 1940/41. Чува се у архиви гимназије „Слободан Шкеровић“ у Титограду, записник од 3. V 1941.

⁸ Крајем 1941. године ово одјељење носи назив Дирекција за просвјету и народно васпитање.

закључе годишње оцјене на основу успјеха у првом и другом полугодишту; оним ученицима којима се не би могле извести годишње оцјене да се дозволи полагање испита из тих предмета у другој половини августа. У наредби је било предвиђено да се виши и нижи течајни испит, уколико се то не буде могло учинити у одређеном року, обаве у другој половини августа. Према овој наредби, рад у свим средњим школама имао се завршити 15. јуна 1941. године. Пријемни испити и упис у гимназије имали су се обавити од 15. до 28. јуна. За основне школе је наређено да оне које не би могле наставити редован рад, ученика преведу у старији разред према ранијем успјеху.⁹

Међутим, и поред ове наредбе, рад у завршним разредима средњих школа није се могао наставити. Поред материјалних тешкоћа ђака и наставног особља, поставило се и питање школских просторија, јер окупатор није ништа предузимао да обезбједи услове за рад у том погледу. Да би се по нужди могао организовати рад за виши и нижи течајни испит, управе школа су тражиле од окупатора да им уступи школске зграде на употребу. Пошто већина школа није могла поступити по окупаторској наредби, цивилни комесар је поново издао наредбу (17. V 1941) управама школа да „све основне средње и стручне школе отпочну своју нормалну дјелатност“.¹⁰ У истој наредби наређено је и наставном особљу да настави рад у школама. Како је један број наставног особља у току априлског рата пошао ван територије Црне Горе, а неки су одведени у заробљеништво као југословенски војници, то је окупатор извршио попуну њихових мјеста по школама пензионисаним особљем и оним просвјетним радницима који нијесу били у служби прије окупације. Њихова постављења била су ограничена на 3 мјесеца.¹¹

Настава се није могла организовати у завршним разредима једино у цетињској гимназији. У осталим средњим школама одржани су завршни испити иако под врло неповољним условима. Приватни виши и нижи течајни испити у подгоричкој гимназији обављени су у јуну у згради Среског суда. Приватно је полагало разредне испите 10 а пријемни испит 4 ђака.¹² Не располажемо подацима колико се кандидата јавило за полагање вишег течајног испита, јер није сачувана књига записника са вишег течајног испита. Према главним уписницама ученика IV разреда за полагање нижег течајног испита, у обадвије гимназије од укупно 225

⁹ А. т. Никшић, бр. 304 (15. V 1941).

¹⁰ Архив Војноисторијског института, непријатељска документа, к. 739, рег. бр. 1/1—37 (у даљем тексту АВИИ, н. д.).

¹¹ Исто, рег. бр. 1/1а—76; рег. бр. 1/1а—78. У наведеним документима налазе се писма новопостављеног наставног особља по школама.

¹² Књига записника сједница наставничког виђења гимназије у Подгорици, записник 10. VI 1941.

ученика који су завршили разред за полагање се нијесу јавила 24 кандидата.¹³

Немамо података колико се кандидата јавило за полагање завршног испита у Трговачкој академији у Подгорици. Зна се да су се ти испити обавили у предвиђеном року (10—28. јуна).

Тежак положај ђака и наставног особља окупатор није хтио да схвати и није им излазио у сусрет. Наводимо један примјер: пошто се није могла организовати настава са IV и VIII-им разредима у никшићкој гимназији, директор је обавијестио ученике да ће се нижи и виши течајни испити полагати од 1. јуна 1941. године. Рачунајући да ће испити почети према обавјештењу директора школе, ђаци су дошли на полагање. Међутим, Просвјетно одјељење је наредило да се ти испити одрже од 10. јуна. Због тешких материјалних прилика ђацима није било могућно да остану у граду, пошто је већина њих била са простране територије, до 10 јуна. Имајући то у виду, директор гимназије је неколико пута тражио да му Просвјетно одјељење одобри полагање нижег и вишег течајног испита прије 10. јуна. Образлажући то он каже:

„Директор гимназије и сада и раније (послије окупације Ј. Б.) кореспондира из приватног стана и извештава Вас да је предузео све мере да се школа уступи поново управи гимназије, али све је било безуспешно. Пошто је директор успео да осигура зграду и створи могућност да се обаве испити, то се молите да се испити обаве пре 10. јуна, због прехране и станбених прилика немогуће се задржати ученицима дуже у вароши и самим тим наступа немогућност која се у овим приликама мора узети у обзир. Поред тога извештавате се да су због инфлације новца и појаве великог броја новчаница у Нишкићу доведени у немогућност добављања најпотребнијих животних намирница. . .

Још једном се молите за телеграфско одобрење да испите почнем и пре 10. јуна према приликама које владају моментално у месту. Треба узети у обзир да нису на лицу места извесни наставници који су били на војној дужности, да нема школске зграде нити потребних услова за нормални ток испита. Ако је Просвјетно одјељење добило ранији извештај о случају са школском зградом, онда ће бити јасно са каквим тешкоћама има да се заврши ова школска година у Никшићкој гимназији. Раније није потписати могао да Вас ни о чему позитивно извести јер није ништа имао на расположењу сем голог извештаја да је зграда сва опљачкана као и приватни стан и својина директора гимназије“.¹⁴

И поред тога Просвјетно одјељење није дозволило да се нижи и виши течајни испити у никшићкој гимназији полагају прије

¹³ Архива гимназије „Слободан Шкерковић“ у Титограду — Главна уписница ђака гимназије за школску 1940/41. годину. Сачувана је још и главна уписница за 1941/42. годину, али не у цјелини. Остала гимназијска архива уништена је у току окупације.

¹⁴ А. г. Никшић, бр. 304 (24. V 1941).

предвиђеног рока.¹⁵ Испити су обављени под врло неповољним условима од 10. до 29. јуна. Пошто настава није извођена у IV и VIII разреду, ђацима су изведене годишње оцјене на основу успјеха постигнутог у току године. Ученици VIII разреда, њих 99, завршили су разред и сви су се пријавили за полагање вишег течајног испита. Осим редовних, за полагање се пријавило и 7 ванредних ученика. Укупно се на испит јавило 106 кандидата. Писмени испити су обављени 10, 11. и 12. јуна, а усмени од 16. до 29. јуна. Усмених испита ослобођено је 9 кандидата. Виши течајни испит положило је 90 кандидата, а остало је да полагају поправне испите у августу њих 16. Испитима је присуствовао изасланик Просвјетног одјељења.¹⁶ Према раније предвиђеном року обављен је и нижи течајни испит у никшићкој гимназији.

Пријемни испити у никшићкој гимназији одржани су у јуну (21—23. јуна). На испит се пријавило 209 ђака. Један ученик је одустао од полагања а остали су положили.¹⁷ Испити су обављени у просторијама Среског суда.¹⁸

Виши и нижи течајни испити обављени су и у беранској гимназији, али не располажемо подацима колико се ђака јавило за полагање.¹⁹

Такође не располажемо подацима о броју пријављених кандидата за полагање нижег течајног испита у нижим гимназијама у Бару, Даниловграду, Колашину и Бијелом Пољу. Зна се да су испити обављени.

Настава у завршним разредима пљеваљске гимназије почела је нешто касније него у осталим школама. Разлог за ово била је неизвјесност да ли ће Пљевља са околином ући у састав „Независне Државе Хрватске“ или у састав италијанске окупационе зоне у Црној Гори. Када је власт у граду преузео италијански окупатор, гимназија је наставила рад. Обављени су нижи и виши течајни испити.²⁰

По наређењу окупатора, у свим школама, у разредима који нијесу имали наставе, изведене су годишње оцјене ђацима према успјеху постигнутом у току године. Из сачуваних уписница ђака за школску 1940/41. годину (Цетиње, Никшић и Подгорица) закључује се да је критеријум извођења тих оцјена био доста благ.

У јуну су одржани приватни и пријемни испити у свим школама. Према расположивим подацима, број ђака на пријемним испитима у односу на претходну школску годину био је мањи.

Наставни план и програм није мијењан. У напомени Просвјетног одјељења директорима и управитељима школа стајало

¹⁵ Исто, бр. 325 (27. V 1941).

¹⁶ Исто, бр. 847 (3. VII 1941).

¹⁷ Исто, бр. 848 (3. VII 1941).

¹⁸ Исто, бр. 831 (21. VI 1941).

¹⁹ Према изјави Светозара Раичевића.

²⁰ Према изјави Миливоја Кандића.

је да треба да се посвети већа пажња црногорској историји и књижевности. Књиге штампане „екавштином“ и школски програми задржани су привремено у употреби. Дато је до знања свим школама да ће се у наредној школској години извршити коријектне промјене школског програма и уопште школског система на окупираном подручју Црне Горе.²¹

Ранији формулари за разредна и завршна свједочанства укинута су и уведени нови.²² Све свједоче и дипломе о завршеној средњој школи које су добили у јуну 1941. године ученици су морали предати Цивилном комесаријату ради визе легализације. У противном нијесу важиле.²³

БОЈКОТ ШКОЛА У ШКОЛСКОЈ 1941/42 ГОДИНИ

Политичке прилике у Црној Гори изазване тринаестојулским устанком, поред осталог, из основа су пореметиле план окупатора о школству и његовом систему на окупираној територији за школску 1941/42. годину. Првим наговјештајем примјене наставног плана и програма у школама, крајем претходне школске године, уочавала се намјера окупатора да школски систем на окупираној територији прилагоди својим интересима. Већ у првим мјесецима оружане борбе окупатору је било јасно да КПЈ има велики утицај међу средњошколском омладином па је уз помоћ разних квислиншких елемената покушао да је привуче на своју страну и да је држи под контролом. Он је рачунао да ће то најбоље постићи ако та омладина буде окупљена у школама гдје би путем пропаганде и примјене новог наставног плана и програма из нарративне групе предмета на њу и политички утицао. Имајући то у виду ријешило је да отвори школе у овој школској години иако за то нијесу постојали готово никакви услови.

Према наредби Цивилног комесаријата од 18. маја 1941. године, поправни испити у школама имали су се обавити од 15. до 31. августа, а ултис за наредну школску годину од 1. до 5. септембра. Због измијењених политичких прилика ови се испити нијесу могли обавити у предвиђеном року. Наредбама бр. 132 команданта оружаних снага Албаније од 13. августа 1941. године стављена је ван снаге ранија наредба о поправним и приватним испитима у јесењем року. Према овој наредби ти су се испити имали обавити од 15. до 30. септембра, а рад школа за школску 1941/42. годину почео би 1. октобра 1941. године.²⁴ Услови за реализовање ове наредбе били су врло неповољни. Школе нијесу имале својих просторија јер је у њима и даље становала окупаторска војска.

²¹ АВИИ, н. д., к. 739 рег. бр. 1/1а—56.

²² А. г. Никшић, бр. 479 (5. VI 1941).

²³ Исто, бр. 815 (20. VI 1941).

²⁴ АВИИ, н. д., к. 739 рег. бр. 1/1а—75.

Директор никшићке гимназије обавијестио је Просвјетно одјељење (26. VIII 1941) о немогућности одржавања поправних испита и почетка рада школе за наредну школску годину. Да би почео рад школе, „школску зграду требало би — каже се у извјештају — прво предати школској управи најкасније до 5. септембра 1941. године, да би се могла окречити, опрати, дезинфиковати и орибатати патоси и остало.

Школа нема, због пљачке, својих научних збирки, и то за физику, математику, природопис, историју и земљопис, цртање и лијепо писање, музику и гимнастику — тјелесно васпитање, те би исте нужно било набавити. Такође, да би настава могла правилно функционисати, требало би набавити од школског намјештаја: 300 клупа за сједење ученика, 50 столица за канцеларије и учионице, 20 катедара са подијумом, 20 табли са ногарима и два писаћа стола за канцеларије. Од школског намјештаја остало је неколико клупа и осталог што је ван сваке употребе.²⁵

Ништа нијесу били бољи услови за рад ни у другим школама. Не само да школе нијесу располагале својим зградама већ и број наставног особља није био довољан да би оне нормално радиле. Само у никшићкој гимназији недостајало је 17 наставника, и то ако у школи не би било више од 28 одјељења.²⁶

Из расположивих података види се да се за полагање поправних и пријемних испита у појединим школама јавио велики број ђака. Тај се број повећао доласком породица избјеглих из Босне и Херцеговине, Косова и Метохије и других мјеста. Избјегли ђаци нијесу имали потребне документе, јер су им пропали у првим данима окупације, па им је због овога упис у школе био отежан. Неки директори су ове ученике примали само са ђачким књижицама, али овакав њихов упис није био дефинитиван.

Директор никшићке гимназије захтијевао је од Просвјетног одјељења да за ове ђаке донесе једно заједничко рјешење како би се могли уписати у школе.²⁷ Просвјетно одјељење је ријешило да се онима који су имали књижице или исписнице изведу годишње оцјене на основу успјеха постигнутог у првом полугодишту и евентуално ако су имали оцјене и из другог полугодишта. Уколико се код таквих ученика годишње оцјене нијесу могле извести из појединих предмета, полагали су испите из њих. Они ученици који нијесу имали никаквих докумената о похађању школе нијесу могли полагати испите приватно.²⁸

Поправни, приватни, нижи и виши течајни испити у јесњем испитном року обављени су у септембру под врло неповољним условима због материјалног положаја ђака и наставника и

²⁵ А. г. Никшић, бр. 886 (26. VIII 1941).

²⁶ Исто.

²⁷ Исто, бр. 304 (2. VI 1941).

²⁸ Исто, бр. 1551/25. IX 1941).

недостатка школских просторија, пошто је већина школских зграда и даље служила за смјештај окупаторске војске.

За полагање поправних испита у никшићкој гимназији пријавило се 196 ђака.²⁹ Сви ови ученици су положили поправне испите.

За полагање пријемних испита у овој школи пријавило се 17 ђака и сви су положили.

У овом испитном року одржани су нижи и виши течајни испити за оне ђаке који нијесу положили у јуну. За полагање нижег течајног испита пријавило се 56 кандидата и сви су положили. За полагање вишег течајног испита пријавило се 15 кандидата и сви су положили.³⁰

О броју пријављених ђака и о резултатима испита у осталим школама не располажемо подацима, али се зна да су испити обављени.

Почетком септембра 1941. г. зграде гимназија дате су на располагање управама школа, али већина њих није имала ни најосновнији школски инвентар, док је зграде осталих школа (основних и стручних) окупатор и даље задржао за своје потребе.

Средином септембра 1941. год. Просвјетно одјељење дало је упутства управама школа како да наплаћују школарину и школску таксу од ђака који се уписују у школе. Према том упутству, школарина и школска такса имала се наплаћивати према пријави из претходне школске године за ђаке који су учили у дотичној школи, а за оне који су дошли са стране и ученике I разреда — према једном просјеку који су одређивале школе.³¹ Како је школска архива из претходне школске године у већини школа била уништена, то је школарина и такса наплаћивана према просјеку исте висине за све ученике.

Број уписаних ђака у школама био је велики, што ћемо видјети из наредног излагања. Када је Гувернерство видјело да је број уписаних ђака велики, донијело је одлуку да се ограничи њихов број, а нарочито у гимназијама. Према тој одлуци, у једном одјељењу није могло бити више ученика него што је раније било предвиђено Законом о средњим школама. Окупатор је знао да ће све школе због недостатка школских просторија бити принуђене да смање број одјељења па је покушао да примени раније законске одредбе о броју ђака у одјељењу. Он је донио одлуку да изврши селекцију на овај начин: ученици који не могу обезбиједити храну и стан у мјесту школе имају бити одстрањени. У случају да и поред овога у одјељењу буде више ученика него што се предвиђало, имали су отпасти слабији ученици по просјеку из претходне школске године. Према том плану више пот-

²⁹ Исто, бр. 2335 (9. X 1941) — I разред 26; II — 29; III — 52; V 44; VI — 24 и VII — 21.

³⁰ Исто.

³¹ Исто, бр. 1254 (25. IX 1941).

пуне гимназије нијесу могле имати више од 18 одјељења.³² Свим директорима гимназија Просвјетно одјељење је скренуло пажњу да се морају строго придржавати датих упутстава.

У Подгорици је укинута II гимназија и ђаци ове гимназије додијељени су I гимназији која је могла имати 24 одјељења.³³

У другој половини октобра Просвјетно одјељење је заказало скупштину директора и управитеља школа и школских надзорника. Било је предвиђено да се она одржи почетком новембра 1941. године на Цетињу. Позванима је достављен и план рада тог састанка.³⁴ Скупштина је одржана 4. и 5. новембра у згради Учитељске школе на Цетињу. Поред руководиоца школа и среских школских надзорника, скупштини је присуствовао начелник Просвјетног одјељења и цивилни комесар.³⁵ Према једном писменом извјештају директора гимназије у Никшићу, на скупштини су разматрана ова питања: 1) бројно стање ђака по школама од школске 1936/37. закључно са 1940/41. школском годином; 2) положај школских зграда; 3) економске прилике мјеста у којима се налази школа и његове непосредне околине и 4) измјена наставног плана и програма у школама.³⁶ На скупштини су била подијељена мишљења о питању рада школа. Неки су заступали мишљење да су услови за рад школа неповољни због материјалног положаја ђака и наставника, недостатка школских просторија, школског инвентара и учила. Иза свега овога су стајале политичке прилике у земљи. Исто тако на њој су била подијељена мишљења о питању ограничења броја ђака у школама. Оправдавајући своје мишљење поједини су истицали да је одлука Просвјетног одјељења у вези са овим преурањена. Због политичких прилика у земљи неки директори школа су предлагали да се при школама отворе ђачке кухиње за сиромашне ђаке.

Мишљења о питању измјене наставног плана и програма такође су била подијељена. Једни су заступали гледиште да је немогућно мијењати наставни план и програм у постојећим политичким приликама. Оваква мишљења нијесу прихваћена на састанку, јер је окупатору из политичких разлога одговарало да школе раде и да се пријмију нови наставни план и програм из хуманитарне групе предмета. На овом састанку цивилни комесар је истицао, у ствари наређивао, да све школе морају да раде, а наставници да посвете највише воље и пажње школском раду и да придобијају ђаке за лојалну сарадњу са Италијанима. Исто тако он је нагласио да се не води никаква политика у школи ни изван ње, али да се сарађује са школским властима. На истом састанку разматрано је питање почетка рада у средњим школа-

³² Исто, бр. 2442. (19. X 1941) — I разред 3; II — 3; III — 3; IV — 3; V — 2; VI — 2; VII — 1 и VIII — 1 одељење.

³³ Записници сједница, записник од 20. X 1941. — I — 3; II — 4; III — 4; IV — 4; V — 3; VI — 2; VII — 2 и VIII разред 2 одељења.

³⁴ Исто, бр. 2463 (28. X 1941).

³⁵ Глас Црногорца бр. 2 (8. XI 1941).

³⁶ А. г. Никшић, бр. 2463 (28. X 1942).

ма, јер су школске власти у школама у којима је била почела настава училе масовни бојкот школа. На састанку је ријешено да се одложи почетак рада средњих школа до 15. новембра.³⁷ Цивилни комесар је ставио у задатак директорима и управитељима школа да постигну сагласност наставничких вијећа да школе раде у овој школској години.

Намјера окупатора да ограничи број ђака по школама и примијени нови наставни план и програм из наративне групе предмета остала је само замисао која се није реализовала у овој школској години, а ни касније, јер је Покрајински комитет Скоја за Црну Гору, Боку и Санџак организовао бојкот свих школа на окупираној територији.

Баџи старијих разреда средњих школа, у првом реду скојеџи, активно су учествовали у тринаестојулском устанку. Даљим развојем ослободилачког покрета и револуције у Црној Гори осјетила се потреба за стварањем једне масовне омладинске политичке организације која би обухватила ову антифашистичку омладину. Уочавајући ту потребу, ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак крајем августа 1941. године поставио је пред Покрајински комитет Скоја задатак да ради на формирању такве организације под називом Црногорска народна омладина.³⁸ Форме политичког рада ове организације постављене су на ширу основу а носиоци тога рада у њој били би чланови Скоја. Послије ове директиве, Покрајински комитет Скоја, преко скојеџских организација, ради на стварању Црногорске народне омладине. Током октобра и новембра 1941, на читавој ослобођеној територији и на једном дијелу неослобођене створене су организације Црногорске народне омладине. Организовање народне омладине у окупираним градовима спроводило се под врло неповољним приликама услед велике предострожности окупатора. Да би се у Подгорици формирала ова организација и у њу укључила 194 омладинца и омладинке, било је, на примјер, потребно одржати 37 конференција.³⁹ Број чланова ове организације стално се повећавао, тако да је до Прве покрајинске конференције Црногорске народне омладине (30. XI 1941), без пљеваљског и бјелопољског среза, њом било обухваћено 13.111 чланова. На Првој покрајинској конференцији изабрано је покрајинско руководство. Поред осталог, на конференцији је одлучено да се покрене и омладински лист. Први број овог листа изашао је 15. децембра 1941. год. под називом „Омладински покрет“.⁴⁰ Све ово говори о великом политичком замаху ослободилачког рата и револуције у Црној Гори послјије покушаја окупатора да је угуши.

³⁷ Глас Црногорца, бр. 2 (8. XI 1941).

³⁸ Документа историје омладинског покрета Југославије, Т. 1, к. 2. 1941—42 стр. 212 — и 213 (у даљем тексту Документи И. О. П.).

³⁹ Исто, стр. 232.

⁴⁰ Исто, стр. 254.

Осим оружане борбе против окупатора и квислинга, Партија је организовала и политичку борбу. Један од видова те борбе у окупираним градовима био је и бојкот школа.

Покрајински комитет Скоја за Црну Гору, Боку и Сандак издао је директиву 24. септембра 1941. године свим скојевским организацијама да средњошколска омладина на све мјере окупатора одговори „... масовним бојкотом свих средњих школа без разлике (гимназије, трговачке академије, учитељске школе, богословије, ниже занатске школе итд.)“⁴¹ Бојкот школа требало је спровести организовано. Имајући у виду разне тешкоће на које ће наићи скојевски активни у школама приликом његовог организовања, у директиви је указано и на потребу објашњавања ове одлуке не само ђацима него и њиховим родитељима, а поготово онима који су становали у градовима пошто су били изложени репресалијама окупатора и квислинга. У директиви је дато упутство скојевским руковођствима какав став да заузму према ђацима који се не одазову овом позиву, па је у вези с тим речено:

„Свакако, биће слабића који ће било из страха од репресалија, било под притиском родитеља или из жеље да „не изгубе годину“ отићи у школу. Такве оштро критикујте, али не проглашуйте издајницима, нити их бојкотујте, него настојте да и њих придобијете за бојкот. Бојкотујте само оне (ако таквих уопште буде) који су фашистички настројени из редова бивших љотићеваца, који буду шпијунирали или се уопште буду издајнички и кукавички држали.“⁴²

Имајући у виду да ће окупатор развити пропаганду међу ђацима који буду похађали школу, да не би ти ђаци пали под утицај те пропаганде, ПК Скоја ставио је у задатак скојевским активистима по школама да одреде по неколико својих чланова чији рад није био одраније уочен од окупатора, да похађају школу. Задаци ових скојеваца у школама били би: да буду покретачи сваког отпора у школама; да придобијају ђаке који похађају школу за бојкот; да одржавају везу са скојевским и омладинским организацијама на ослобођеној територији и да их обавјештавају о приликама у школи и граду. Исто тако њихов је задатак био да помажу акције партизанских и скојевских организација у граду. Из изложенога се види да је њихов задатак био тежак.

У поменутој директиви постављен је задатак скојевским организацијама да раде и на бојкоту основних школа.⁴³ Како у тим школама нијесу постојали скојевски активни, преко којих би се организовао бојкот, то је и реализовање овог задатка било тешко. Најмања неопрезност организатора бојкота могла их је открити. Но и поред свих тешкоћа скојевски активни приступили су остварењу овог задатка преко ђачких родитеља и напредног наставног особља.

⁴¹ Зборник докумената и података народноослободилачког рата Југословенских народа, Т. III, к. 1, бр. д. 14, стр. 40 (у даљем тексту Зборник).

⁴² Исто.

⁴³ Исто.

Директива ПК Скоја о бојкоту школа услиједила је пошто је у неким школама упис био обављен. Овим је окупатор имао регистроване ђаке који бојкотују школе па је њихов илегални рад у градовима био веома отежан. Све ове ђаке он је могао у погодном моменту да интернира или изведе на суд. Да је директива услиједила прије почетка уписа, организовање бојкота би се спровело лакше и уз мање жртава. Скојевски активни у појединим школама били су бројно смањени јер су неки скојевци били интернирани или су се налазили у партизанским јединицама. Предострожност окупатора била је велика, па су ђаци који су становали у градовима били изложени опасности. Пошто се сви ђаци нијесу могли обавијестити о директиви ПК Скоја о бојкоту школа прије заказаног почетка рада у њима, то су скојевски активни ријешили да бојкот организују на дан почетка рада школа или у току школске године. Активност скојевских актива на организовању бојкота школа временски се поклапа са радом на стварању омладинских актива Црногорске народне омладине у окупираним градовима.

Како се бојкот није спроводио истовремено по свим школама због специфичних услова, то дајемо кратак преглед рада свих школа на окупираној територији за школску 1941/42. годину.

Школе у Цетињу

Скојевци цетињске гимназије који су становали у граду одржали су неколико састанака на којима су разматрали питање организовања бојкота школе. Сваки скојевац је добио конкретно задужење да ради са ђацима у граду на бојкоту. Они су ријешили да бојкот организују на дан почетка школске године. Рад у школи требало је да почне 1. новембра 1941. године. Тога дана скојевци и напредни ђаци распоредили су се на прилазима гимназије и обавијестили необавијештене ђаке да школу треба бојкотовати.⁴⁴ Ова акција у потпуности је успјела. Првог дана рада школе дошло је свега 15 ђака од укупно уписаних 1089, а било је 20 наставника.⁴⁵ Истог дана одложен је почетак рада у гимназији, Учитељској школи и Богословији. Окупатору је било јасно да је у питању бојкот школа. Истог дана Просвјетно одјељење је послало распис свим школама да се продужи упис ђака, а да школски органи развију „Што активнију пропаганду да се повећа упис“.⁴⁶

Одмах послје бојкота гимназије, окупатор је преко сепаратиста започео живу агитацију путем штампе, огласа, радија и личним контактом са ђачким родитељима да ђаци покађају шко-

⁴⁴ Б. С. Мартиновић, н. д., стр. 169.

⁴⁵ Документи И. О. П. Т. 1, к. 2; стр. 232; Споменница, стр. 31 — Статистика ученика почетком школске године 1880/81 — 1860/61.

⁴⁶ АЦГ, П. О, нерегистрована грађа (1941).

лу. Настава у гимназији одложена је до 15. новембра. У међувремену окупатору није пошло за руком да сломи бојкот школе. Званично је школа наставила рад 17. новембра, и то са нижим разредима, док је у свим вишим разредима било свега 66 ђака.⁴⁷ То су били већином ђаци чији су родитељи били у служби окупатора. Већ првог дана рада школе директор је путем наредбе указао ђацима да сву пажњу посвете школи и школском раду, да се придржавају наредба управних и школских власти и да у школи и ван ње не воде никакве политичке акције.⁴⁸ На сједници наставничког вијећа (18. XI 1941) директор је упознао наставно особље са закључцима скупштине управитеља и директора школе и школских надзорника од 4. и 5. новембра 1941. Већина наставног особља била је против одлуке те скупштине да школе раде. Ово њихово мишљење није прихваћено јер је директор имао задатак од Просвјетног одјељења да придобије наставно особље за рад школе. На сједници директор је апеловао на наставно особље да свим силама настоји да се школским наређењима обезбиједи од стране ученика потребно поштовање, „а то ће се постићи — каже се у записнику — ако сви наставници подједнако буду настојали да се ученици по њима управљају“.⁴⁹

Школу је бојкотовао у новембру и децембру 601 ученик. Од укупно 325 уписаних у више разреде, бојкотовало је 259 ђака.

Према директиви ПК Скоја о бојкоту школа неколико чланова ове организације добило је задатак да похађа школу. Њихово присуство у школи и рад међу ђацима био је запажен. Они су користили сваку прилику да развију пропаганду и међу ученицима нижих разреда да бојкотују школу. Организовали су саботажу рада у школи. Нередовно су долазили у школу. На часовима су стварали неподношљиву атмосферу, поготово на часовима реакционарних наставника.⁵⁰ Ученици су по групама напуштали часове. Све је ово давало слику тешке атмосфере у школи. Није се знало који ђаци редовно посјећују школу, а који не. Напредно наставно особље толерисало је овакав став ученика. Никоме од њих није жалио, нити су предузимане ма какве мјере за сузбијање нереда и недисциплине у школи.⁵¹ Став директора школе, непријатељски расположеног према народноослободилачком покрету, са групом наставника био је супротан ставу напредног наставног особља према нередима у школи. Он је уз помоћ окупатора покушао да среди прилике у школи. Вршен је при-

⁴⁷ Књига наредба за ученике гимназије на Цетињу 1940—49; школска 1941/42, Наредба бр. 1 (у даљем тексту књига наредба); Извјештај Државне реалне гимназије за школску 1945/46. годину.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Записници сједница професорског савјета цетињске гимназије од 1938—1951; школска 1941/42; налази се у архиви гимназије „Ђорђе Јоцић“ на Цетињу (у даљем тексту записници сједнице).

⁵⁰ Милан Вујачић, Цетињска гимназија под окупацијом италијанско-њемачког фашизма, Споменница, стр. 180.

⁵¹ Исто.

тисак на ђачке родитеље да шаљу редовно дјецу у школу, па су позивани на саслушање, а било је случајева да су и затварани. Понеки родитељи, су плашећи се репресалија окупатора, силом доводили дјецу у гимназију, а ова су бјежала да не би била компромитована пред оним ђацима који су бојкотовали школу.⁵²

Крајем новембра 1941. године одржан је родитељски састанак у гимназији, коме су присуствовали шеф за просвјету Гувернерства и командант карабинијера. Овим састанком је преко тумача руководио командант карабинијера.⁵³ На састанку је родитељима речено да треба да шаљу дјецу у школу. У противном им је запријеђено репресалијама. Оправдавајући неслање дјеце у школу, по упутствима у директиви о бојкоту школа, родитељи су истакли да им то не дозвољавају материјалне прилике па су тражили да им се дозволи исписивање ђака из школе. Овај захтјев родитеља разматрала је управа школе, па је дозволила исписивање само оним ученицима за које је сматрала да не могу похађати школу усљед материјалних немогућности. Рок исписивања овим ђацима био је ограничен закључно са 6. децембром 1941. год.⁵⁴

Стање у школи није се поправило ни после одржаног родитељског састанка. Ђаци су нередовно посјеђивали школу. Политички рад чланова Скоја и осталих напредних ђака био је интензиван и поред велике предострожности окупатора. Скојевци су сузбијали сваки утицај непријатељски расположених ђака у школи. То је била углавном група ранијих љотићеваца. Напредни ђаци нијесу ове отворено бојкотовали, осим оних који су их шпијунирали окупатору. Ђаци који су бојкотовали школу и живјели у граду а нијесу били у затвору пружали су велику помоћ скојевцима који су по задатку ишли у школу. У првом реду дотурали су им политички материјал (прогласе, летке, директиве, саопштења и друго којег су они ширили међу ђацима. Овакав политички рад чланова Скоја у школи довео је до тога да су они све више имали утицаја и у нижим разредима гимназије.

Слабо стање у школи констатовано је на сједници наставничког вијећа 22. XI 1941. Тада је било истакнуто да су узроци слабог стања у школи: „и договор ученика да саботирају рад“.⁵⁵ Ђаци су заиста и даље организовано саботирали рад у школи. Напуштали су школу кад год им се указала могућност. Утицај скојевских актива међу ђацима био је све јачи. Скојевци су организовали 17. јануара 1942. године да ђаци старијих разреда напусте часове. Касније су као разлог напуштања часова навели хладноћу у учионицама, мада је тај дан био топлији него ранији, а у учионицама су горјеле пећи.⁵⁶ О овом случају обавијештено је Гувернерство, које је наредбом бр. 485 искључило из школе 8

⁵² Б. С. Марлиновић, и. д., стр. 170.

⁵³ Извјештај гимназије 1945/46.

⁵⁴ Књига наредба, наредба бр. 3.

⁵⁵ Записници сједница (22. XI 1942).

⁵⁶ Књига наредба, наредба бр. 7 (21. I 1942).

ђака без права полагања приватних испита, док је осталима смањена оцјена из владања.⁵⁷ Послије два дана од искључења ових ђака, на сједници наставничког вијећа (24. I 1942) искључена су из школе 4 ученика из нижих разреда.⁵⁸ На овој сједници је констатовано да су и нижи разреди недисциплиновани. У наредби бр. 8 (26. I 1942) директора гимназије каже се да су узроци удаљивања ђака из школе њихово рђаво владање, нередовно посјеђивање часова, неучтивост према појединим наставницима на часовима и слично.⁵⁹

По наређењу Дирекције за просвјету и народно васпитање, како се тада називало Просвјетно одјељење, крајем јануара 1942. у школама је завршено прво полугодиште. Из сачуваних уписница да се констатовати да је успјех школе био слаб. То исто је констатовано и на сједници наставничког вијећа (30. I 1942). Због слабог успјеха и владања из школе је искључен 21 ђак.⁶⁰

У току зимског распуста политички рад међу ђацима је појачан. Ово је довело до поновног масовног бојкота школе. Овакво стање у школи приморало је Дирекцију за просвјету и народно васпитање да званично продужи зимски распуст до 14. марта 1942. године.⁶¹ Тада је, као и раније, вршен притисак на ђаке и њихове родитеље да се школа похађа. Послије поновног бојкота, Дирекција за просвјету одржала је неколико састанака са директором и њој повјерљивим наставницима на којима је разматрано питање како да се поправи стање у школи. Ријешено је да се још више поопштре мјере према ђацима који изазивају nerede, па је у том циљу одлучено да се у гимназији сваке суботе одржавају сједнице наставничког вијећа на којима би се разматрало стање у школи. Послије свих ових припрема, 14. марта је под притиском окупатора почело друго полугодиште у школи. За вријеме школског распуста окупатор је уочио политичку активност ђака и ван школе па је скренуо пажњу директору и на то. На сједници наставничког вијећа (14. III 1942), поред осталог, директор је скренуо пажњу наставном особљу да „будним оком прате кретање својих ученика ван школе и све што би примјетили код ученика да није у складу са прописима пријављивати ради кажњавања и о свему да обавијесте директора школе.“⁶²

Но и поред појачане предострожности окупатора и његових сарадника, стање у школи није се поправило. Ученици су нарочито саботирали учење италијанског језика. Шта више, они су и масовно напуштали часове. Тако је читаво одјељење IV б разреда напустило час италијанског језика. Због тога је на сједници

⁵⁷ Исто. У наредби су наведена имена искључених ученика.

⁵⁸ Записници сједница (24. I 1942). У записнику су наведена имена искључених ученика.

⁵⁹ Књига наредаба, наредба бр. 8 (26. I 1942).

⁶⁰ Записници сједница (30. I 1942).

⁶¹ Исто, записник (14. III 1942).

⁶² Исто.

наставничког вијећа (21. III 1942) свим ђацима овог одјељења смањена оцјена из владања, четворица су удаљена из школе за једну школску годину, а двојица кажњена укором пред искључење.⁶³

У априлу, мају и јуну одржано је 12. сједница наставничког вијећа. На свим тим сједницама истицана је недисциплина и нерад ученика.

У другом полутодишту четничко-сепаратистички елементи покушавају да у школи организују „националистичку“ омладинску организацију. Они су ово радили преко директора и групе реакционарног наставног особља.⁶⁴ По одјељењима су образовани одбори „националистичке“ омладине од 5 до 6 ученика од којих је по један из сваког одјељења био повјереник за свој разред.⁶⁵ Он је подносио извјештај директору о политичком стању у одјељењу. У организовању одбора „националистичке“ омладине „националисти“ нијесу имали видног успјеха. Чланови те организације били су синови најизразитијих „националиста“. У току пропаганде за организовање „националистичке“ омладине у школи, скојевици су на вријеме парирали тој акцији. Наиме, поред свог политичког рада међу ученицима да бојкотују ову организацију, њима полази за руком да у те одборе убаце понеког свог члана.⁶⁶ На овај начин је свака политичка акција одбора „националистичке“ омладине била у самом почетку парализована.

Предавања у школи су званично завршена 13. јуна 1942. године.⁶⁷

Виши течајни испит одржан је од 1. до 15. јуна 1942. године. За полагање испита пријавило се 20 кандидата, од којих 8 редовних и 12 ванредних.⁶⁸ Ванредни кандидати могли су положити виши течајни испит само по одобрењу Дирекције за просвјету и народно васпитање. Испиту је присуствовао изасланик Гувернерства и у исто вријеме испитивао кандидате из италијанског језика. Виши течајни испит положило је 8 кандидата док су остали одбијени на годину дана.⁶⁹

Биланс рада школе на крају школске године био је слаб, што се види из приложених статистичких података за школску 1941/42. годину.⁷⁰

⁶³ Исто, записник (21. III 1942).

⁶⁴ Летопис цетињске гимназије од 1926—1959. Чува се у архиви гимназије.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ Књига наредба, наредба бр. 32 (13. VI 1942).

⁶⁸ Записници сједница (3. VI 1942).

⁶⁹ Глас Црногорца, бр. 31 (28. VII 1942).

⁷⁰ Статистички преглед је рађен на основу главних уписница и записника сједница наставничког вијећа.

Разреди:	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Свега:
Уписано у почетку школске године	193	229	168	174	97	97	55	76	1.089
Уписано у току школске године	2	1	2	3					8
Свега уписано	195	230	170	177	97	97	55	76	1.097
Бојкотовало школу у почетку шк. год.	88	128	46	80	69	76	46	68	601
Напустило школу у току школске године			29	10					39
Искључено из школе	24	9	9	4	5	1			52
Стање на крају школске године	83	93	86	83	23	20	9	8	405
Кажњено	37	41	49	43	5	5			180
Завршило разред	54	40	42	41	12	12	8	8	217
Остало да полагаже	19	32	23	24	4	8			110
Понављало	10	21	21	18	7		1		78
Приватно полагао	1	2	1	1	3		1	10	19

Учитељска школа на Цетињу окупљала је ђаке са шире територије. Због тога се у овој школској години уписао мали број ђака. Међутим, када је услиједила директива о бојкоту школа, већина уписаних ђака бојкотовала је почетак наставе у њој. Због тога настава у школи није могла почети у одређеном року. Ово је приморало Гувернерство да наредбом бр. 187/3. XI 1941) и званично обустави рад у школи.⁷¹ Каснији покушаји окупатора да организује рад школе били су безуспјешни и у овој школској години у њој се нијесу могли организовати ни приватни испити. Исти је случај био и са Православном богословијом на Цетињу која у овој школској години није радила.⁷²

⁷¹ АВИИ, н. д., 739, рег. бр. 19/4—3; АИИ, Службене новине Гувернерства за Црну Гору, бр. 1 (1. I 1943).

⁷²Глас Црногорца, бр. 49 (26. VIII 1942).

Женска занатска школа у овој школској години нередовно је радила. Школу су похађале 34 ученице.⁷³ Активност Скоја у овој школи огледала се више на окупљању женске омладине у чланство Црногорске омладине него на бојкоту школе.

Почетак рада основне школе неколико пута је одлаган.⁷⁴ Настава се није могла организовати због недостатка просторија и наставног кадра. Био је уписан 661 ученик.⁷⁵ Школа је званично почела да ради 1. новембра, али се настава није изводила. У школи је званично обустављен рад, иако она није радила од 11. децембра 1941. до средине јануара 1942. године, када је рад у њој почео. У једном извјештају управитеља школе школском надзорнику (28. I 1942) каже се да школу похађа „незнатан број ученика“.⁷⁶ Крајем јануара поново је обустављен рад у школи по наређењу Дирекције за просвјету и народно васпитање, због недостатка гревног материјала.⁷⁷ Школа је радила од марта мјесеца 1942. до краја школске године.

Политички рад Партије и Скоја одразио се и на рад основне школе. Он је спровођен преко ђачких родитеља и напредног наставног особља. Резултат тог рада било је нередовно похађање школе од стране ученика. Нередовно слање дјецe у школу родитељи су оправдавали пред окупатором тешким материјалним приликама.

Рад у основној школи званично је завршен 15. јуна 1942. године. Резултати њеног рада на крају школске године били су слаби. Једна трећина од уписаног броја ђака завршила је разред.

Школе у Подгорици (Титограду)

Пошто није било довољно времена за свестранији политички рад међу ђацима гимназије, с обзиром на њихову бројност и страну територију са које су долазили, почетак рада у њој (1. XI 1941) био је бојкотован, више спонтано него организовано.⁷⁸ Општи бојкот школе приморао је окупатора да и у овој гимназији одложи почетак рада до 15. новембра. Знајући колико је директор гимназије био омрзнут код ђака и грађанства, окупатор га је смијенио и поставио другог.

У Подгорици је 16. XI 1941. године одржано савјетовање наставничких вијећа гимназије, Трговачке академије, Мушке занатске школе, Женске радничке школе и Стручне продужне школе поводом бојкота школе. Из сачуваног записника са овог састанка не може се видјети каквих је предлога било да се от-

⁷³ Исто, бр. 47 (19. VIII 1942).

⁷⁴ ДАЦ, II. О., нерегистрована праћа (1941).

⁷⁵ Исто — I — разред — 144; II — 181; III — 176 и IV — 160 ученика.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ АВИИ, к. 1957, рег. бр. 3—8 (1941).

клони бојкот. На предлог реакционарног наставног особља, а да би скинули одговорност са себе пред окупатором, одлучено је „да родитељи или старатељи ђака свих средњих школа у Подгорици даду сваки посебну обавезу да се ученик неће бавити политиком нити се мијешати у било какву политичку акцију и да за све оно што њихово дијете уради из политичких разлога лично сноси одговорност. Ученици и ученице за које родитељи или старатељи не дају тражену обавезу престају бити редовни ђаци завода у који су уписани, јер наставници без родитељске обавезе не могу јемчити без њих.“⁷⁹ Како ова одлука није била мјеродавна без одобрења Гувернерства, то је на сједници ријешено да се она достави њему на одобрење. У међувремену новопоставда се она достави њему на одобрење. У међувремену настављени директор одржао је неколико састанака са ђацима и њиховим родитељима у граду предочавајући им репресалије које ће над њима примјенити окупатор уколико школа не буде радила.⁸⁰ Баш у ово вријеме Градски комитет Скоја није покљонио довољно пажње политичком раду међу ученицима гимназије у циљу бојкота школе, колико питању организовања актива Црногорске народне омладине.⁸¹ Осим тога, један број чланова Скоја напустио је град и ступио у партизанске јединице које су пошле у Санџак. Овим је и бројност чланова Скоја у граду била смањена. С друге стране, окупатор је настојао да организује квислиншке омладинске организације у граду. Све ове околности, као и притисак окупатора на ђаке и њихове родитеље, бројност уписаних ђака и пространа територија са које су се окупљали, условило је да је школа званично почела да ради у другој половини новембра. Од 1308. ђака, колико је било уписано у обе гимназије, школу је бојкотовало 495.⁸²

Кад је школа почела да ради, секретар ПК Скоја Будо Томовић указао је секретару Округног одбора ЦНО Владу Бајици да треба да се ради на ширењу бојкота у свим школама у Подгорици, и то путем активног политичког рада међу ђацима старијих разреда. Поред осталог, било је препоручено да издају летак којим ће позвати ђаке и наставно особље да бојкотују школу.⁸³ Одмах послје овог упозорења Округни комитет ЦНО за Подгорицу започео је живу политичку активност међу гимназијалцима преко чланова Скоја који су по задатку ишли у школу. Они су образовали активе народне омладине у гимназији, а посебно активе чији је главни задатак био да организују бојкот

⁷⁹ Записници сједница наставничког вијећа гимназије у Подгорици, записник од 16. XI 1941.

⁸⁰ Према изјави Киће Спасојевић—Вуковић. Као члан Партије радила је по задатку у гимназији до краја фебруара 1942. године, када је избјегла хапшење и прешла на ослобођену територију.

⁸¹ АВИИ, к. 1957, рег. бр. 3—8.

⁸² Главна уписница ученика гимназије у Подгорици за школску 1941/42. г.

⁸³ АМИ, Титоград, бр. 4395 VII 2—3 (1941).

у школи.⁸⁴ Резултат појачаног политичког рада био је у томе да је у децембру бојкотовало школу још 88 ђака из старијих разреда.⁸⁵

Утицај чланова Скоја у нижим разредима није био онакав као у вишим. О узроцима тога се у једном извјештају Градског комитета Скоја каже: „Услед тога што стоје под јаком контролом родитеља који су се преплашили, те приморавају синове и кћери да иду у школу и то нарочито последије читане објаве по школама у којима се пријети ђацима да ће бити интернирани ако не посјећују редовно школу.“⁸⁶

Када нијесу успјели да организују бојкот и у нижим разредима, чланови Скоја су у њима организовали саботажу наставе.⁸⁷ Баци су нередовно долазили на часове изналазећи за то разна оправдања. Било је случајева да се час одржавао са једним учеником у одјељењу.⁸⁸ Поготово на часовима реакционарног наставног особља била је велика недисциплина. На сједници наставничког вијећа. 12. XII 1941. којој је присуствовао изасланик Гувернерства прочитан је акт бр. 2466/41 Гувернерства о сузбијању пропаганде о непохађању школе и сазивању родитељског састанка, затим акт бр. 3942/41. о затварању школске библиотеке. На сједници је дискутовано о иступу ђака VIIА, IVБ и IIд разреда који су у учионицама изазвали „велики дим од кога су ученици кашљали и тиме стварали галаму“. Директор је испитивао ствар и сву кривицу бацно на редаре који нијесу хтјели да одају кривце.⁸⁹ Сјутрадан је поново одржана сједница наставничког вијећа на којој је разматрана недисциплина ученика. На овој као и на претходној сједници неколико ђака је кажњено укором наставничког вијећа. Баци су бојкотовали учење појединих предмета под изговором да немају књига, па је на сједници наставничког вијећа од 24. I 1942. изведена констатација „о чистој саботажу ученика као и жељи многих ученика да се испишу из школе.“⁹⁰ Нијесу радили домаће и писмене задатке. Осим овога, они су у саботажама ишли и даље. Било је случајева да наставник кад уђе у одјељење нађе на табли исписане борбене пароле. Оне наставнике за које су самтралли да су блиски окуптору исмијавали су на разне начине, док су оне у које су имали повјерење аплаузом дочекивали у одјељењу.⁹¹ Врло је карактеристичан један смјели иступ гимназијалаца. Наиме, поједини реакционарни наставници приказивали су недисциплину и неред у школи као дјело комуниста, односно припадника народноослободилачке борбе. Такви настав-

⁸⁴ АВИИ, к. 1957, рег. бр. 3—8.

⁸⁵ Главна уписница ученика гимназије за школоку 1941/42.

⁸⁶ АВИИ, к. 1957, рег. бр. 3—8.

⁸⁷ АИИ, Титоград, бр. 782 V 3—2 (1942).

⁸⁸ Према изјави Киће Спасојевић—Вуковић.

⁸⁹ Записници сједница наставничког вијећа гимназије у Подгорици, Записник од 12. XII 1941.

⁹⁰ Исто, записник од 24. I 1942.

⁹¹ Исто.

ници су на часовима називали припаднике ослободилачке борбе: „дрвендаћима“, „народним убицама“, „шумарима“ и другим именима.⁹² Против оваквих изјава ђаци су поднијели писмени протест управи школе.⁹³ О наведеном поступку ђака обавијештена је Команда карабинерија у граду. По наређењу окупатора направљен је списак ђака у гимназији за које су сматрали да су иницијатори нереда и недисциплине у школи. Списак од 52 ученика достављен је окупатору, који је са часова одвео ове ђаке у затвор. Касније су неколицина од њих стријељани а остали су интернирани у разне концентрационе логоре.⁹⁴

Ђаци су и у овој школи масовно бојкотовали учење италијанског језика. За то су користили недостатак уџбеника из тог предмета. Наставника италијанског језика, који је иначе био Италијан, исмијавали су на разне начине. Он је од ђака захтијевао да га поздрављају фашистичким поздравом кад је улазио у одјељење, што су они енергично одбијали. О ставу ђака према њему „Омладински покрет“ од 1. фебруара 1942. године доноси ово:

„Професор италијанског језика у трећем разреду гимназије захтијева од ђака да га поздрављају фашистичким поздравом (захтијевао је то у свим разредима — Ј. Б.). Ђаци одбијају — професор их за то кажњава. Да му се освете, затворе га једног дана у нужник. Професор је послѣје овога још безобзирнији. Још одлучније захтијева фашистички поздрав. Ђаци га, умјесто фашистичким поздравом, поздрављају једним другим, који једно јутро освиће на табли. Професор са запрепашћењем чита овај ђачки поздрав: „Смрт фашизму — слобода народу“.⁹⁵

Послѣје затварања наставника италијанског језика у нужник и исписивања парола у одјељењу, вођена је истрага у школи да би се установило који су то ђаци урадили. Како су ђаци били компактни, истрага није могла пронаћи појединце. О овом случају директор је обавијестио Гувернерство, које је 5. јануара 1942. године наредило да се одјељење IIIд разреда, у којем су исписиване паролe, искључи из школе.⁹⁶ У одјељењу је био 51 ученик. Послѣје искључивања из школе овог одјељења, 2 ученика су затворена, иако су били малолетни, јер су њих сматрали за организаторе бојкота наставника италијанског језика.⁹⁷

Због кажњавања организатора саботаже у школи од стране управе школе остали ученици су у знак протеста напустили часове. Тако на примјер сви ученици VIIа разреда напустили су часове 2. фебруара 1942. Због тога што су неправилно кажњени

⁹² Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе, Титоград 1960, к. III, стр. 32 (у даљем тексту Зборник грађе).

⁹³ Према изјави киће Спасојевић—Вуковић.

⁹⁴ Извјештај титоградске гимназије за 1944—45—46. годину.

⁹⁵ Зборник грађе, к. III, стр. 33.

⁹⁶ Уписница IIIд разреда. У примједби ове уписнице наводи се број наредбе и датум искључивања из школе овог одјељења.

⁹⁷ Главна уписница.

њихови другови. На сједници наставничког вијећа од 4. II 1942. год. 2 ученика су искључена из школе на годину дана, а сви остали су кажњени укором наставничког вијећа.⁹⁸ Ђаци Vб разреда својевољно су напустили предавања 5. II 1942. Разредно вијеће овога разреда није могло установити који су ђаци у одјељењу организовали напуштање часова, па је на предлог групе реакционарног наставног особља овога вијећа предложено наставничком вијећу да се 7 ученика искључи из школе на годину дана а остале казни укором наставничког вијећа. Ово је питање разматрано на сједници наставничког вијећа 7. II 1942. На сједници су била подвојена мишљења о овом питању. Напредни наставници су предлагали да се сви ученици овога одјељења казне укором наставничког савјета, али овај предлог није усвојен, већ предлог разредног вијећа. На сједници је констатовано „да је све зло у овом разреду долазило од ових ученика (мисли се на ученике који се искључују из школе — Ј. Б.) који су својим ауторитетом приморавали и друге да раде оно што је њима било по вољи без обзира да они то нијесу желели.“⁹⁹ На истој сједници констатовано је да су недисциплинована одјељења IVд и VIб. На сједници је директор констатовао „да све зло код ученика не долази само од њих, већ често пута и од самих наставника, који својим држањем, опхођењем и начином васпитања доводе до нереда“¹⁰⁰ (подвукао Ј. Б.). Даље је директор констатовао „да се наставници међусобно овађају или нетрпе“.¹⁰¹ Све ово говори да су ђаци имали подршку код напредног наставног особља.

Прво полугодиште у школи је завршено крајем јануара 1942. године. Успјех школе био је слаб, што се види из главних уписница. Упадљиво је да је критеријум оцјењивања појединих наставника истог предмета био неуједначен. Исто тако владало је неповјерење реакционарног наставног особља према постигнутом успјеху појединих наставника у овом предмету, па је вршена промјена предавача у одјељењима у току другог полугодишта.

У току зимског распуста Окружни одбор Црногорске народне омладине за округ Подгорицу стављао је у задатак Општинском одбору ЦНО да и даље ради на организовању бојкота школа у граду. Према датим упутствима радило се интензивно и поред јаке контроле окупатора и квислинга. У граду је одржан низ састанака омладинских актива на којима је било говора о томе да се у другом полугодишту организује општи бојкот свих школа. За ову акцију придобијена је већина ђака гимназије. Када је требало да почне рад школе у другом полугодишту, већина ђака је поново бојкотовао почетак рада. Ово је учинило да је почетак рада у гимназији морао да буде одложен.¹⁰²

⁹⁸ Књига записника наставничког вијећа гимназије у Подгорици, записник од 4. II 1942.

⁹⁹ Исто, записник од 7. II 1942.

¹⁰⁰ Исто,

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Према изјави Киће Спасојевић—Вуковић.

Послије овога окупатор је преко својих сарадника вршио притисак на ђачке родитеље да шаљу дјецу у школу. У граду је одржано неколико састанака са родитељима на којима су окупаторски сарадници истицали посљедице нерада школе. Осим пропаганде да се настави рад у школи, окупатор је примијенио и друге мјере. Наиме, он издаје наредбу да сви родитељи морају дати писмену обавезу да ће слати дјецу у школу. Исто тако да снесу сву одговорност за нерад и недисциплину ђака у школи и ван ње.¹⁰³

Притисак окупатора на родитеље довео је до наставка рада школе крајем фебруара 1942. године.

Окупатору је пошло за руком да уз помоћ разних квислиншких елемената у граду открије главне организаторе бојкота школе. Он је 28. II 1942. г. блокирао зграду гимназије наоружаним карабинџерима, док су ђаци били на часовима. На ћошкове зграде поставио је митраљезе, а на врата учионица стражу. Када је онемогућио излазак осумњичених из школе и њихово склањање, окупатор је ишао из разреда у разред, из одјељења у одјељење, хапсећи по списку. Овом приликом је ухапшено око 30 ђака из старијих разреда. Ухапшени су и професори Јован А. Вукмановић и Марија Поповић-Чејовић, док је Кића Спасојевић-Вуковић случајно избјегла хапшење.¹⁰⁴ Окупатору није пошло за руком да похвата све организаторе бојкота у школи. Они који су били откривени а избјегли су ово хапшење, прешли су у илегалност и послије неколико дана комунисти у граду организовали су њихов излазак на ослобођену територију.¹⁰⁵

Стање у школи није се много поправило ни послије овог хапшења ђака из старијих разреда. Омладински активи у школи и даље су организовали саботажу. На часовима појединих наставника долазило је до организованих инцидената, а нарочито на часовима италијанског језика. Окупатор није успио да сломим отпор ђака и да их приволи на послушност у спровођењу својих одлука.

Националисти су покушали да и у овој гимназији организују своју омладинску организацију. У томе су их помагали реакционарни наставници.

Метод рада ове организације био је сличан оном у цетињској гимназији.

Виши и нижи течајни испити одржани су у јуну. Њима је присуствовао изасланик Гувернерства. За полагање вишег течајног испита пријавила су се 24 кандидата. Испит је положило 8, док су остали одбијени на родину дана.¹⁰⁶

¹⁰³ АИИ, Титоград бр. 780 V 3—3 (1942).

¹⁰⁴ Главна уписница ученика за школску 1941/42 (примједбе уз имена похапшених); према изјавама Киће Спасојевић—Вуковић и Марије Поповић—Чејовић.

¹⁰⁵ АИИ, Титоград бр. 780 V 3—3 (1942).

¹⁰⁶ Главна уписница ученика за 1941/42. годину.

Из приложених статистичких података види се резултат рада школе на крају школске године.¹⁰⁷

Разреди:	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Свега:
Уписано у почетку школске године	178	260	215	215	168	111	86	75	1.308
Уписано у току школске године		4		4		3		1	12
Свега уписано	178	264	215	219	168	114	86	76	1.320
Бојкотовало школу у почетку шк. год.	65	103	65	88	89	56	38	45	549
Напустило школу у току школске године	1	18			8		8		27
Искључено из школе	11	10	60	4	2	8	8	6	109
Стање на крају школске године	101	133	90	127	69	50	40	25	635
Кажњено	41	80	54	65	40	33	25		338
Завршило разред	32	48	39	70	46	33	28	24	320
Остало да полага	35	56	30	24	13	6	5		169
Понављало	34	29	21	33	10	11	7	1	146
Приватно полагало	3	4	8	4	8	3	3	6	39

У Трговачку академију било је уписано 350 ђака. Ни ова школа није почела да ради у предвиђеном року. Тек крајем новембра 1941. почео је рад у школи. Школу је похађао 81 ђак, и то 27 мушких и 54 женских.¹⁰⁸ Осталих 266 ђака бојкотовало је школу. У овој школи били су повољнији услови за организовање бојкота јер је окупљала ђаке са простране територије. Током школске године у њој је неколико пута прекидан рад. Одјељења трећег и четвртог разреда била су непотпуна — имала су по 5 до 6 ученика.¹⁰⁹

Завршни испит у овој школи обављен је у јуну 1942. године. Испит је положило 6 кандидата, од којих 4 мушка и 2 женска.¹¹⁰

¹⁰⁷ Шема је рађена према главној уписници ученика за 1941/42. год.

¹⁰⁸ Глас Црногорца, бр. 49 (26. VIII 1942).

¹⁰⁹ АВИИ к. 1957, рег бр. 3—8.

¹¹⁰ Глас Црногорца, бр. 47 (19. VIII 1942).

Мушка занатска школа такође није могла отпочети рад у одређено вријеме због организованог бојкота. Окупатору је било стало да ова школа ради, па да би придобио ученике за то обећао им је да ће сваки од њих добијати мјесечно по 200 динара, уз требовање.¹¹¹ Обећана помоћ лишила је ученике оправдања пред окупатором да због материјалних разлога не могу ићи у школу, па је почела да ради првих дана децембра. Имала је 43 ученика.¹¹² Пошто им није дата обећана помоћ, 15 ученика је напустило школу крајем децембра 1941. г. Остали ученици у току школске године користили су сваку прилику да саботирају рад. Било је случајева да читаво одјељење напусти час реакционарног наставника. Такав је био случај са III разредом. Послије овог случаја управа школе је ријешила да читав разред искључи из школе. Остали ђаци су показали солидарност према овим ученицима па су масовно изјавили управи да ће сви напустити школу уколико овај разред буде искључен.¹¹³ Солидарност ових ученика приморала је управу школе да одустане од раније одлуке.

Успјех ове школе на крају школске године био је слаб. Разред је завршило само 18 ученика.¹¹⁴ У јулу је обављен и завршни испит. Положила су га 2 ученика, док је 1 био одбијен на 2 године.¹¹⁵ Према неким подацима овај ученик је одбио да ради песмени задатак на завршном испиту из италијанског језика.

Женска занатска школа нередовно је радила у току школске године. У почетку је имала 64 ученице, од којих је на крају школске године остала једна трећина.¹¹⁶ Остале ученице су бојкотовале школу.

У Стручно-продужној школи била су у почетку 22 ученика од којих је већина отпала у току школске године.¹¹⁷

Основна школа је радила са прекидима. Не располажемо подацима колико је било уписаних ученика и колико их је завршило разред на крају школске године.

Школе у Никшићу

Гимназија. Почетком септембра окупатор је уступио зграду гимназије управи школе. Као што смо раније напоменули, школске кабинете и библиотеку је уништила окупаторска војска. Не само то, већ је и зграда била оштећена па је управа школе уз помоћ грађанства извршила најосновније оправке зграде (крече-

¹¹¹ Зборник грађе, к. III, стр. 32.

¹¹² Глас Црногорца, бр. 33 (5. VII 1942).

¹¹³ Зборник грађе, к. III, стр. 33.

¹¹⁴ Глас Црногорца бр. 33 (5. VII 1942) — I разред — 11; II — 3; и

III — 4 ученика.

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Исто, бр. 42 (2. VIII 1942).

¹¹⁷ Исто, бр. 47 (19. VIII 1942).

ње, малтерисање појединих дијелова, оправка прозора и врата и друго). Осим овога набављено је нешто школског намјештаја.¹¹⁸

Упис ђака у гимназију обављен је од 1. до 5. октобра 1941. године. Уписано је 966 ученика.¹¹⁹ Школа је почела да ради 1. новембра 1941. и похађали су је гогово сви ђаци. Од почетка њеног рада чланови Скоја и Партије припремали су терен да организују масовни бојкот школе. Састанци су одржавани по групама на којима су ученици упознавани са директивом ПК Скоја о бојкоту окупаторских школа. Број ђака који су били спремни да бојкотују школу повећавао се из дана у дан. Они су чекали повољан моменат за то.

По директиви Мјесног комитета Партије за Никшић, у школи је требало организовати прославу дана октобарске револуције. Скојевоки активни у гимназији су ријешили да тог дана (7. новембра) организују општи бојкот школе. У том циљу чланови Скоја и Партије добили су конкретна задужења да у свим одјељењима, прије почетка часова, организују ђаке да минутом ћутања одају почаст борцима погинулим у народноослободилачкој борби, а затим да их позову на општи бојкот. Овај план је у потпуности остварен 7. новембра 1941. године, када су сви ђаци бојкотовали школу.¹²⁰ Да би скинуо личну одговорност за ово пред окупатором, директор гимназије је издао наредбу, кад су ђаци већ били ван школске зграде, по којој школа престаје да ради на неодређено вријеме усљед „техничких разлога“. Исто је образложење дао Дирекцији за просвјету о стању школе на дан 31. маја 1942. године.¹²¹

Каснији покушаји окупатора да организују наставу у школи били су узалудни и она није радила у току школске године.

Основна школа је радила кратко вријеме у згради гимназије. Имала је 748 ученика. Кад је организован бојкот у гимназији, и основна школа је престала да ради и у току школске године није радила.¹²²

¹¹⁸ А. г. Никшић, бр. 2303 (7. X 1941).

¹¹⁹ Исто, бр. 1254 (6. X 1941) — I разред — 172; II — 186; III — 173; IV — 168; V — 79; VI — 80; VII — 49; и VIII — 49 ученика.

¹²⁰ АИИ бр. 4990 — VIII 1д—2 — Мемоарска грађа; А. г. Никшић бр. 751 (4. VI 1942.) Према изјави Божа Вацковића, тадашњег ученика VIII разреда и члана Партије. Приликом бојкота школе директор је затекао групу ученика VIII разреда у ходнику гимназије и замолио их да га сачекају у учионици неколико минута. Ученици су то урадили и директор је лично дошао и прочитао наредбу да у школи престаје рад на неодређено вријеме.

¹²¹ А. г. Никшић бр. 751 (4. VI 1942).

¹²² Главна уписница ученика Државне народне основне школе у Никшићу од 1939. до краја окупације. Чува се у основној школи „Ратко Жарић“ у Никшићу.

Школе у Пљевљима

Окупаторско-квислиншке репресалије последице устанка изазвале су привремену деморализацију становништва у Санцаку. Окупатор је распиривао мржњу између православног и муслиманског становништва нарочито у овоме крају, у чему му је ишла на руку реакција међу православним и муслиманима, која се међусобно утркивала за стицање престижа и повјерења код њега. Рад партијских и скојевских организација био је отежан, а нарочито у пљеваљском и бјелопољском срезу.¹²³ Овакве околности нијесу ишле дуго наруку окупатору, јер је Партија успјела да поврати морал становништва и стане на пут окупаторско-квислиншкој пропаганди.

Директива ПК Скоја о бојкоту школа у Санцак је стигла са изјесним закашњењем. Гимназија је окупљала ђаке са простране територије (пљеваљско-бјелопољског и шавничко-дурмиторског среза). Дијелови пљеваљског и бјелопољског и читав шавнички срез били су ослобођени у току новембра 1941. године, па је један број ђака из старијих разреда био у партизанским јединицама и њима није било у школу повратка. Са овим је и број чланова Скоја у гимназији био смањен. С друге стране, већина чланова Партије, да не би пала у руке окупатора, јер су и раније били познати као комунисти, напустила је град уочи устанка. Због овога помоћ чланова Партије у граду активима Скоја гимназије у спровођењу директиве о бојкоту школе била је мала. Предострожност окупатора била је велика на кретање и рад ђака старијих разреда гимназије.

Иако бројно смањени, активни Скоја су пришли реализовању постављеног им задатка. У гимназију је било уписано око 420 ученика,¹²⁴ и ова је почела да ради 1. новембра 1941. године.¹²⁵ У првој половини новембра један број ђака је бојкотовао школу. То су већином били ђаци чији су родитељи живјели ван града. На неколико дана прије напада партизана на Пљевља (1. XII 1941) школа је престала да ради. Један број ђака из старијих разреда придружио се партизанима и они су у нападу на Пљевља били водичи као добри познаваоци прилаза граду. Послије неуспјелог напада, окупатор није ни покушавао да организује рад школе, јер није био сигуран ни за свој опстанак у граду. Касније, иако је било покушаја да настави рад, школа није радила у овој школској години.¹²⁶

Основна школа је радила до краја новембра, када је и она престала да ради до краја школске године.

¹²³ Данило Јаукович, Санцак у народноослободилачком рату, ВИГ 1960, бр. 4, стр. 30 и 31.

¹²⁴ Према изјави Илије Лопушине и Миливоја Кандића.

¹²⁵ Извјештај Државне реалне гимназије у Пљевљима за 1945/46.

¹²⁶ Исто.

И Женска занатска школа је радила до напада на Пљевља. Имала је 37 ученица.¹²⁷ Послије напада на град није радила до почетка марта 1942. године, када је наставила рад, али ни послјије није редовно радила.

Школе у Бару

У нижу гимназију било је уписано 168 ученика, од којих је у току школске године бојкотовало школу 43.¹²⁸ Скојевске организације у школи није било све до почетка марта 1942. године, када је, уз помоћ илегалних чланова Партије у граду, била формирана.¹²⁹ У IV разреду било је 37 ђака, од којих је 10 бојкотовало школу, док су у току године биле изречене 24 казне (1 ученик је удаљен).¹³⁰ На дан 1. маја 1942. године сви ђаци IV разреда организовано су напустили часове, због чега је већина од њих касније била затворена.¹³¹

Успјех ученика на крају школске године био је слаб. Нижи течајни испит положило је у јуну 1942. године свега 15 ученика.¹³²

У Стручно-продужну школу била су уписана 23 ученика. Школу је у првом полугодишту напустило 5 ученика, те је у другом полугодишту наставила рад са 18.¹³³ Од овог броја на крају школске године у школи је остало свега 11, док су је остали бојкотовали или били искључени због недисциплине. Ученици су бојкотовали учење италијанског језика. Исто тако нијесу хтјели да иду у цркву нити да уче вјеронауку. У записнику наставничког вијећа од 28. IV 1942. год. за једног ученика III разреда констатовано је да није уредно похађао часове, а часове вјеронауке никако. Такође је установљено да исти ученик ни по наређењу управитеља школе није хтио да иде у цркву. Овај ученик је удаљен из школе на годину дана.¹³⁴ Касније је био затворен и стријељан од окупатора 6. јуна 1942. године са прупом омладинаца на Белведеру код Старог Бара.

У Бару је радила још основна и Женска занатска школа. Не располажемо подацима колико је основна школа имала ученика. Женска занатска школа је имала 38 ученица.¹³⁵

¹²⁷ Глас Црногорца бр. 47. (19. VIII 1942).

¹²⁸ Јубилеј гимназије 1921—1956. у Бару, стр. 12.

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Гојко Вукмановић, „Национални одбор“ у Бару и његова активност за вријеме италијанске окупације 1942—43. Из бр. 3—4, 1959, стр. 155.

¹³¹ Јубилеј гимназије 1921—1956. у Бару, стр. 12.

¹³² Г. Вукмановић, н. д., стр. 156.

¹³³ Исто.

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Глас Црногорца, бр. 47 (19. VIII 1942).

У Будви је радила основна и Грађанска школа. Грађанска школа је имала 21 ученика, од којих 14 мушких и 7 женских.¹³⁶ Завршни испит је положило 5 ученика.

Школе у Беранама

У гимназији и основној школи извршен је упис у септембру и октобру мјесецу 1941. године. Гимназија није имала своје зграде јер је у њој становала окупаторска војска. Поправни и пријемни испити обављени су под шаторима. Пошто је уследила директива о бојкоту школа, скојевци гимназије су организовали општи бојкот школе.¹³⁷ У току ове школске године школа није радила.¹³⁸

У нижим гимназијама у Бијелом Пољу, Даниловграду и Колашину извршен је упис, али ове школе нијесу радиле у овој школској години, нешто због бојкота а нешто и због политичких прилика на тој територији.

Какав је био нерад и недисциплина по школама које су радиле у школској 1941/42. години може се видјети из расписа Дирекције за просвјету и народно васпитање од 31. марта 1942. године директорима и управитељима школа, у којем се каже:

„Сазнајемо да се ученице неких школа врло слабо понашају за вријеме одмора и при улазу. У разреду не сједе на својим одређеним мјестима, пруго одговарају наставницима, не устају сви кад наставник уђе у разред. За вријеме одмора грају, пуше, а у учионице улазе на знак звона појединачно и са закашњењем. Из разреда излазе без реда с галамом и све то даје врло биједан изглед васпитања.

Неки ученици показују врло слабу прилежност за учење италијанског језика, наводећи разне разлоге и изговоре за неизрађене домаће и школске задатке.“¹³⁹

Политички утицај КПЈ међу средњошколском омладином окупатор је прећуткивао све до повлачења партизанских јединица у Босну. Послије тога он и у штампи истиче велики утицај Партије међу ђацима средњих школа. Тако је у „Гласу Црногорца“ објављен чланак под насловом „Комунистичко васпитање средњошколске омладине“. У њему се поред осталог каже и ово:

„Као и многе установе у нашој земљи, тако су и средње школе биле ћелије комунистичке странке. Своје „погубне“ идеје унијели су путем пропаганде у све васпитне заводе. У последње вријеме просвјетне установе постадоше филијале комунизма“.¹⁴⁰

¹³⁶ Исто, бр. 45 (12. VIII 1942).

¹³⁷ Према изјави Светозара Раичевића.

¹³⁸ А. т. Никшић — Распис Гувернерства директорима гимназија Беране, Никшић и Пљевља од 12. V 1942. год.

¹³⁹ АЦГ, П. О. нерепистрована праћа из 1941. и 1942. године.

¹⁴⁰ Глас Црногорца бр. 16 (16. IV 1942).

У дијалогу са средњошколцем, објављеном у „Гласу Црногорца“ у вези са бојкотом школа и узроцима тога, каже се:

„Ко је тај ко те нагонио да запушташ школски програм; ... натурао политику као главно; ... није давао да одговараш кад би те твој професор прозвао; ... да радиш писмене задатке; ... да цитирајуеш; ... да демонстрираш; ... давао да читаш књиге о поворкама биједних; ... тјерао из гимназије“.¹⁴¹ Одговор на ова постављена питања је био да су комунисти организовали такво стање у школама.

На завршетку школске године Дирекција за просвјету и народно васпитање констатовала је „да је школска година скоро пропала“.¹⁴²

СТАВ ОКУПАТОРА ПРЕМА ЂАЦИМА КОЈИ СУ БОЈКОТОВАЛИ ШКОЛУ.

Када је окупатор установио да се по школама спроводи организовани бојкот, Гувернерство је издало наредбу свим директорима и управитељима школа да све ђаке који напуштају школу треба сматрати као да су се својеволјно исписали. У истој наредби наређено је управама школа да доставе спискове ђака који не иду у школу, са свим потребним генералијама, дотичној команди карабинијера.¹⁴³ Према овој наредби су и поступиле управе школа. Већина оних који су бојктовали школу, а живјели су у мјесту школе, касније су dospјели у затвор. Неки од њих су послуже мјесец дана држања у затвору интернирани у разне концентрационе логоре. То су били већином ђаци старијих разреда средњих школа.

Пошто су ђаци у разним видовима саботирали рад у школама, Дирекција за просвјету и народно васпитање послала је, крајем првог полугодишта, управама школа упутство како да поступе са таквим ученицима. У том упутству се каже:

„Члан 54. Закона о средњим школама треба у овој прилици строго примјењивати и спискове искључених ученика одмах доставити овој Дирекцији и мјесној команди карабинијера.

Водити рачуна о броју ђачких изостанака и када број неоправданих изостанака достигне онај од 6 дана, па били они и одвојени, треба примјењивати чл. 19. Правилника о владању ученика средњих школа. — Послати и спискове оваквих ђака као што је горе означено.

Немати никаквог обзира према ђацима који долазе у школу, а не показују никакву вољу за рад. Оне ђаке који под изговором да немају књига и тека, одстранити из школе, јер од ње немају никакве користи. И спискове оваквих ђака доставити као горе.“¹⁴⁴

¹⁴¹ Глас Црногорца, бр. 12 (1. IV 1942).

¹⁴² АЦГ, П. О. нерегистрована праћа из 1941. и 1942. године.

¹⁴³ А. г. Нилкић, бр. 32 (19. II 1942).

¹⁴⁴ Исто, бр. 47 (20. II 1942).

Послије завршетка првог полугодишта, крајем јануара 1942. год., сви искључени ученици — свих школа са окупираних територија Црне Горе — похапшени су и затворени у мјесту школе, гдје су остали до краја марта кад су доведени на Цетиње и 2. априла 1942. године интернирани.¹⁴⁵

Почетком априла 1942. године окупатор је на Цетињу основао логор за ђаке који су бојкотовали школу или су из ње били искључени због недисциплине. Овај логор, ограђен жицом, налазио се у дворишту гимназије,¹⁴⁶ па је директор наредбом бр. 29. од 8. VI 1942. наредио ђацима да се не смију приближавати „шатору који је подигнут у школском дворишту и разговарати са особљем које се у њему налази.“¹⁴⁷

Ђацима је у логору одржавана свакодневна „настава“ из националне групе предмета и италијанског језика. Предавачи су им били најповјерљивији окупаторски сарадници. Настава је имала чисто пропагандни карактер па су је као такву, приликом пропитивања пређеног грађана, ђаци бојкотовали. Оне ђаке за које је окупатор сматрао да се не могу „преваспитати“ одводио је у интернацију.

Послије повлачења партизанских јединица у Босну окупатор је уз помоћ четничких и сепаратистичких елемената извршио многобројне злочине над становништвом које је учествовало у народноослободилачкој борби или јој је било блиско. То није мимоишло ни средњошколску омладину која је бојкотовала школе.

Почетком маја 1942. године окупатор је издао наредбу директорима и управитељима школа да приватно могу полагати разреде они ђаци који поднесу управама школа сљедећа увјерења: увјерење да нијесу могли похађати школу због материјалних тешкоћа или због прекида саобраћаја; да су сиромашног стања, што их је навело да напусте школу, а живјели су ван мјеста школе; да живе у мјесту школе; да су били запослени; да су били тешко болесни; да школа није радила; да су били интернирани; да у посљедњем школском свједочанству средња оцјена из свих предмета не буде нижа од 3,50 а оцјена из владања најмање врло добра. Као битни услов у свим овим случајевима било је увјерење мјесне команде карабинјера да је ученик био доброг политичког владања.¹⁴⁸

Ђацима који су били искључени из школе у току школске године није дозвољено да полажу приватно у јуну 1942. године.

¹⁴⁵ Љетопис цетињске гимназије 1926—1959; С. Мартиновић, н. д., стр. 174 и 175.

¹⁴⁶ Љетопис цетињске гимназије 1926—1959.

¹⁴⁷ Књига наредба, наредба бр. 29 (8. VI 1942).

¹⁴⁸ А. г. Никшић, бр. 85, (15. V 1942).

Приватни испити обављени су у јуну мјесецу. У цетињској гимназији пријавило се за полагање тих испита 19 ученика.¹⁴⁹

У никшићкој гимназији пријавило се за полагање разредних испита 668 ђака.¹⁵⁰

Приватних ученика за полагање пријавило се 17.¹⁵¹

За полагање нижег течајног испита у никшићкој гимназији пријавило се 50 редовних (који су били уписани у IV разред у почетку школске године) и 3 ванредна кандидата. Испит су положила 23 кандидата, 12 је пало а 18 је остало да полаже поправне испите.¹⁵²

Виши течајни испит полагало је 26 кандидата, од којих 21 редовни и 5 ванредних. Испит је положило 15 кандидата; 10 је остало да полаже поправне, а 1 је одбијен на годину дана. Овим испитима присуствовао је изасланик Гувернерства.¹⁵³

Разредни, приватни, нижи и виши течајни испити нијесу обављени јуна 1942. г. у осталим школама које нијесу радиле у овој школској години. Разлози за ово били су двојаки: 1) због недостатка наставног особља у школама се нијесу могле образовати испитне комисије и 2) мали број пријављених ученика. Овим ученицима било је дозвољено полагање испита у никшићкој, подгоричкој и цетињској гимназији.

План окупатора да преко сепаратиста окупи средњошколску омладину у школама, како би над њеним радом имао бољу контролу, доживио је тоталан неуспјех. Онако масован одзив ђака за упис, а потом њихов општи бојкот школа, ставио је до знања окупатору да Комунистичка партија има велики утицај и међу средњошколском омладином. Сви напори окупатора у току школске године да организује рад у школама остали су безуспјешни. Истина, мали, број школа са нижим разредима обновио је рад, али се ни у њима није могла организовано и систематски изводити настава, па је на крају и сам окупатор морао констатовати да је школска година пропала.

¹⁴⁹ Уписница приватиста чува се у архиви гимназије „Ђорђе Јовичића“ на Цетињу. — I разред 1; II — 2; III — 1; IV — 1; V — 3; VII — 1 и VIII — 10 ученика.

¹⁵⁰ А. г. Никшић, Статистички подаци разредних, приватних, нижег и вишег течајног испита у јуну 1942. год., бр. 910 (14. VII 1942) — I р. — 98; II — 123; III — 113; IV — 135; V — 71; VI — 66; VII — 39 и VIII разред — 23). Од укупног броја пријављених разред су положила 183 ђака (I — 25; II — 28; III — 13; IV — 53; V — 19; VI — 16; VII — 9 и VIII — 20). Испит није положило 200 ученика (I — 19; II — 28; III — 38; IV — 68; V — 25; VI — 12; VII — 10). Остало је да полаже поправне испите 157 ученика (I — 39; II — 27; III — 37; V — 20; VI — 26; VII — 14). Од полагања је одустало 128 ученика (I — 21; II — 40; III — 25; IV — 14; V — 7; VI — 12; VII — 6 и VIII — 3).

¹⁵¹ Исто — (I — 1; II — 1; III — 2; IV — 1; V — 1; VII — 7 и VIII — 4).

¹⁵² Исто; књига записника са нижег течајног испита (25. VI 1942).

¹⁵³ Исто; књига записника са вишег течајног испита; Глас Црногорца, бр. 43 (5. VIII 1942).